

'ארצות מולדת': ניתוק היחסים בין ישראל לפולין, יוני 1967

אנת פלוצקר

ב־6 ביוני 1967, יום לאחר תחילת מלחמת ששת הימים, הודיעה ממשלת פולין על 'תמיכתה המלאה במאבק הצודק של הרפובליקה הערבית המאוחדת ומדינות ערב האחרות כנגד התוקפן [הישראלי]'.¹ ההודעה שיקפה את עמדתה הרשמית של ברית המועצות, שהכתיבה את קו התמיכה במדינות ערב נגד ישראל במהלך מלחמה שעמדה לשנות את פני המזרח התיכון. ארבעה ימים לאחר ההודעה, ב־10 ביוני 1967, ניתקה ממשלת פולין את יחסיה הדיפלומטיים עם מדינת ישראל, בעקבות פגישה של ראשי הגוש המזרחי במוסקבה.² כל הממשלות הקומוניסטיות ניתקו את היחסים עם ישראל, מלבד ממשלת רומניה. המערב המשיך לתמוך בישראל, צבאית וכלכלית, והמזרח התיכון חיזק את מעמדו כזירת מפתח במלחמה הקרה. הקרע ביחסים בין ישראל לפולין הוביל לפתיחתו של מסע אנטי־ציוני חסר תקדים בפולין ולסילוק היהודים מהמפלגה הקומוניסטית וממנגונו המדינה. במדינות הגוש האחרות לא התרחשו באותה תקופה אירועים בסדר גודל דומה.

המאמר עוסק בתקופה שקדמה לפרוץ המלחמה ובזו שמיד אחריה, תוך התמקדות בנקודת המבט של פקירי הממשל הקומוניסטי: כיצד הבין המשטר את תגובתם של יהודי פולין על המלחמה ועל הניצחון הישראלי? ואיך בעולם הקומוניסטי הפוסט־סטליניסטי עיצבה ההתמודדות בזירת המלחמה הקרה את השיח הפוליטי המקומי? כישלון צבאות ערב במלחמה עם ישראל הדהד במסדרונות השלטון בוורשה, והמפלגה הקומוניסטית הפולנית ייצרה וחשפה אויבים שעה שחשה באיום פנימי הולך וגובר על יציבות משטרה.

1 *Żołnierz Wolności*, 7.7.1967. כל התרגומים שלי, אלא אם מצוין אחרת.

2 Yosef Govrin, *Israeli-Soviet Relations, 1953-1967: From Confrontation to Disruption*, London 1998, p. 320

המסע האנטי־ציוני הוכפף במחקר הפולני ל'אירועי מארס 1968' ולא זכה להתייחסות רבה בהיסטוריוגרפיה. 'אירועי מארס' החלו כאשר ב־8 במארס 1968 ארגנו סטודנטים באוניברסיטת ורשה הפגנה בשטח הקמפוס וקראו תיגר על גירושם של שני סטודנטים ממוצא יהודי מהלימודים. השניים היו מעורבים בפעולות מחאה נגד המשטר הקומוניסטי. המשטרה פיזרה את ההפגנה באלימות, אך ללא הועיל. הפגנות נוספות החלו באוניברסיטאות המרכזיות בפולין. בתגובה יצאו ראשי המדינה במתקפה על הסטודנטים. העיתונות שבשליטת המפלגה הקומוניסטית ומנהיגי המפלגה האשימו את הנהגת המפגינים כי היא פועלת בשירות 'הציונות העולמית' ולמען אינטרסים זרים למדינה הפולנית. בקצרה, הפעילים הצעירים הוצגו כבנותיהם ובניהם המפונקים של בכירי מפלגה בכירים לשעבר ממוצא יהודי אשר פעלו בהוראת הוריהם ומוסדות ציוניים נגד פולין העממית. המתקפה על הנהגת המחאה הורחבה לכל יהודי פולין ונאמנותם הוטלה בספק. מאות יהודים סולקו ממקומות עבודתם וגורשו מהמפלגה וסטודנטים ממוצא יהודי הורחקו מהאוניברסיטאות. בתגובה החלו יהודים לעזוב את פולין ובסופו של דבר בעידוד הממשלה הקומוניסטית כ־15,000 אנשים יצאו את המדינה עד 1969.³

ההסבר השכיח שמספקים חוקרים פולנים למסע האנטי־יהודי שסופו בגירוש יהודים הוא כי האנטישמיות שימשה כלי נשק תעמולתי, אמצעי להרגעת הרוחות בפולין. המתקפה על היהודים נבעה לא מהשקפת עולם של גורמים במפלגה אלא ממאבקי כוח בין אישים שונים ומרצונה של הנהגת המדינה להפנות את תשומת הלב הציבורית מתוכן המחאה אל העומדים בראשה.⁴ אולם פרשנות זו מתעלמת מהתקופה הראשונה של המסע האנטי־ציוני: החודשים שלאחר מלחמת ששת הימים. ראשיתו של המסע ביוני 1967 ואין להבין את התפרצותו המחודשת ב־1968 בלי לעמוד על ההתקפה נגד יהודי פולין בעקבות ניתוק היחסים בין ישראל לפולין. אנתח את השפה שבה השתמשו בעלי תפקידים במנגנוני המדינה כדי לתאר את תגובתם של יהודי פולין למלחמה במזרח התיכון ואראה כיצד התפתחה אוירת חשדנות כלפי יהודים. התחושה נפוצה במסדרונות השלטון, כי היהודים חותרים תחת המשטר הקומוניסטי; תפיסה זו הנחתה את ראשי המדינה כאשר פרצו הפגנות הסטודנטים והיא הובילה להתעצמותו של המסע האנטי־ציוני במארס 1968.

3 Dariusz Stola, *Kampania antyżyjoniczna w Polsce 1967-1968*, Warsaw 2000; אנת פלוצקר, 'הגיס החמישי: המסע האנטי־ציוני בפולין, 1967-1968', *זמנים*, חוב' 116 (סתיו 2011), עמ' 90-101.

4 Jerzy Eisler, '1968: Jews, Antisemitism, Emigration', in: Leszek Głuchowski and Antoni Polonski (eds.), *1968: Twenty Years After, Polin*, Vol. 21 (2009), pp. 37-61; Piotr Oseka, *Marzec 68*, Krakow 2008; Dariusz Stola, 'Anti-Zionism as a Multipurpose Policy Instrument: The Anti-Zionist Campaign in Poland, 1967-1968', *The Journal of Israeli History*, Vol. 25, No. 1 (March 2006), pp. 175-201; Andrzej Friszke, 'Miejsce Marca 1968 wśród innych "polskich miesięcy"', in: Konrad Rokicki and Sławomir Stępień (eds.), *Oblicza Marca 1968*, Warsaw 2004, pp. 15-23

א. יחסי ישראל-פולין והמיעוט היהודי בפולין עד 1967

מהקמתה של מדינת ישראל ועד 1967 היו היחסים בין ישראל לפולין תקינים על פי רוב, ואף 'התחממו' אחרי 1956. בתקופה שמיד אחרי המלחמה, על רקע התקפות אלימות על יהודים ששבו לפולין מברית המועצות, עודדו הרשויות הפולניות הגירה לפלשתינה-א"י ושמרו על קשרים טובים, גלויים וסמויים, עם הנהגת היישוב. ב-18 במאי 1948 הייתה פולין אחת מהמדינות הראשונות שהכירו במדינת ישראל, ובמחנה צבאי על אדמת פולין התאמנו יחידות של ה'הגנה'.⁵ עם הקמת המדינה הותרה ההגירה היהודית אליה מפולין, ובשנים 1949-1951 בחרו לעזוב את פולין לישראל כ-35,000 אלף יהודים.⁶ בשנות הסטליניזם (1948-1956) לא נערך בפולין מסע אנטי-ציוני ואנטי-יהודי מהסוג שאפיין את המשטרים המזרח אירופיים, ולא נתקיימו בה משפטי ראווה בעלי אופי אנטישמי.⁷ אחרי ההפשרה שהחלה ב-1956 שוב הותרה הגירה יהודית חופשית למדי פולין לישראל. לאורך כל התקופה הזאת שתי המדינות שמרו על יחסים דיפלומטיים וכלכליים יציבים.

כמו במדינות אחרות בגוש הסובייטי, גם בפולין הקומוניסטית הייתה מחלקה מיוחדת במשרד הפנים האחראית לאוכלוסיות המיעוטים, שמנו ב-1966 כ-456,500 איש, 1.5 אחוז מהאוכלוסייה, וכללו יהודים, אוקראינים, ביילורוסים, גרמנים, צ'כים, סלובקים ורוסים. המיעוטים הלאומיים אורגנו, כמקובל במשטרים מהדגם הסובייטי, באגודות חברתיות-תרבותיות שקיבלו על עצמן לקיים את חיי התרבות והחינוך של הקהילה: בתי ספר, עיתונים, הוצאות ספרים, ספריות, תיאטראות ועוד. האגודות היו אמורות לשמר את התרבות ואת ה'פולקלור' של המיעוטים הלאומיים ברוח הדוקטרינה הסוציאליסטית ולתרום במקביל לבניית הסוציאליזם. בפולין העממית, בשל ההומוגניות הרבה של אוכלוסייתה לאחר מלחמת העולם השנייה, תפסו האגודות החברתיות של המיעוטים מקום שולי במרקם התרבותי הכללי. על פי נתוני משרד הפנים חיו בסוף 1966 בפולין 25,000 יהודים, וכשלושים אחוז מהם היו חברים באגודה החברתית-תרבותית של היהודים ('Towarzystwo Społeczno Kulturalne Żydów w Polsce, TSKŻ'). האגודה היהודית נתנה מתמיכה כספית נדיבה של הארגון הפילנתרופי היהודי אמריקני, הג'וינט. בשנים 1958-1966 תרם הארגון 5,600,000 דולר ליהודי פולין, סכום נכבד באותם ימים.⁸

5 Albert Stankowski, 'Poland and Israel: Bilateral Relations 1947-1953', *Jews in Eastern Europe*, Vol. 37 (Winter 1998), pp. 5-23

6 Dariusz Stola, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949-1989*, Warsaw 2010, pp. 49-65

7 א"א בן-אשר, 'ישראל והדמוקרטיה העממית בראשית הקמת המדינה', בתוך: משה יגר, יוסף גוברין ואריה עורד (עורכים), *משרד החוץ: חמישים השנים הראשונות*, ירושלים 2002 (להלן: יגר, גוברין ועורד [עורכים], *משרד החוץ*), כרך א, עמ' 459-468. א"א בן-אשר הוא שם העט של קתריאל כ"ץ, יהודי פולני ששירת בשגרירות ישראל בוורשה בשנים 1956-1958. Paweł Piotrowski, 'Od. 1958-1956 konfrontacji do współpracy: Polskie i Izraelskie służby specjalne', *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, Vol. 11, No. 58 (November 2005), pp. 51-57

8 AIPN (Archiwum Instytut Pamięci Narodowej), BU MSW II 51, 1-15; Audrey

בשנות החמישים המאוחרות ובמהלך שנות השישים ביקרו תיירים מישראל בפולין ומפולין בישראל. לישראלים רבים ממוצא פולני היו קשרים משפחתיים, חבריים ותרבותיים עם פולין, ולרוב יהודי פולין היו קרובים וחברים בישראל. בשנת 1966 קיים בוורשה שר החוץ, אבא אבן, פגישה דיפלומטית חשובה עם שגרירי ישראל במדינות מזרח אירופה. היה זה ביקורו הרשמי הראשון של אבן ברפובליקה העממית של פולין ובמסגרתו סייר אבן גם במוזיאון מחנה הריכוז וההשמדה אושוויץ-בירקנאו.⁹

בפולין הקומוניסטית הוקמו אתרי הזיכרון החשובים לשואה ושתי המדינות שיתפו פעולה בהנצחתה. משלחות ישראליות השתתפו בטקסים ממלכתיים לציון אירועי מלחמת העולם השנייה. יום השנה למרד גיטו ורשה צוין משנת 1945 בפולין בטקסים ממלכתיים והיה למעשה לאירוע רשמי מרכזי לזכר קורבנות מלחמת העולם השנייה. משלחות מישראל נטלו חלק בטקסים אלה. באמצע 1967 הגיעה לוורשה משלחת גדולה מישראל בראשות שר הרווחה, יוסף בורג, להשתתף באירועים ובטקסים לרגל יום השנה ה-24 למרד בגיטו. קבוצות הנוער הראשונות מישראל ביקרו ב-1966 באתרי מחנות הריכוז וההשמדה על אדמת פולין.¹⁰ לפיכך באה ההתדרדרות המהירה ביחסה של פולין לישראל אחרי מלחמת ששת הימים בהפתעה גמורה. זמן קצר לפני עוד הסביר ראש המשלחת הארכאולוגית הפולנית במצרים לשר התרבות המצרי כי פולין תומכת בישראל משום 'שמחנה אושוויץ נמצא על אדמת פולין'.¹¹ ימים ספורים לאחר מכן לא רק ניתקה פולין את קשריה הדיפלומטיים עם ישראל, אלא גם פתחה במסע אנטי-ציוני חסר תקדים.

ב. תקופת ההמתנה: אביב 1967

בתחילת מאי 1967, כאשר אנואר סאדאת, אז נשיא הפרלמנט המצרי, ביקר במוסקבה, הזהירו אותו ראש הממשלה ושר החוץ הסובייטים כי ישראל 'עומדת לתקוף את מצרים'. ימים מספר לאחר מכן ביקש נשיא מצרים גמאל עבד אל-נאצר מכוחות האו"ם לעזוב את גבול ישראל-מצרים והטיל מצור על מפרץ עקבה, שני צעדים שהאיצו את בוא מלחמת ששת הימים.¹² מאמצע שנות החמישים סיפקה התעשייה הסובייטית נשק וייעוץ טכנולוגי

Kichelewski, 'A Community under Pressure: Jews in Poland, 1957-1967', in: Leszek Głuchowski and Antoni Polonski (eds.), 1968: *Twenty Years After, Polin*, Vol. 21 (2009), pp. 159-186

AIPN, BU MSW II 7251, 20-22, 111, 128-30; Jacob Abadi, 'The Road to the Israeli-Polish Rapprochement', *Middle Eastern Studies*, Vol. 41, No. 6 (November 2005), pp. 863-888

AIPN, BU MSW II 7251, 20-22, 111, 128-30 10

Albert Stankowski, 'Zerwanie', p. 360 11

בני מוריס, *קורבנות: תולדות הסכסוך הציוני-ערבי, 1881-2001*, תל-אביב 2003, עמ' 286-294; Boris Morozov 'The Outbreak of the June 1967 War in Light of Soviet Documentation', in: Yaacov Ro'i and Boris Morozov (eds.), *The Soviet Union and the June 1967 Six Day War*, Washington, DC 2008, pp. 43-64 12

לצבאות מדינות ערב. העליונות הישראלית במלחמת ששת הימים חשפה את החולשה הצבאית של ברית המועצות ולכן הכעיסה את מנהיגיה. במישור האידאולוגי היא חיזקה את האמונה הקומוניסטית בכוחה של ישראל ושל 'הציונות הבינלאומית' הניצבת מאחוריה.¹³ מתחילת המלחמה הקדישה העיתונות הסובייטית עמודים רבים לדיווח על עצרות פועלים בגנות ישראל וסיפרה על מאות מכתבים למערכת שתמכו במדינות ערב.¹⁴ הקומוניסטים הפולנים אימצו במהרה את העמדה הסובייטית האנטי-ישראלית והטילו את האשמה לפרוץ המלחמה על ישראל לבדה.¹⁵ ב-6 ביוני, כאשר שר החוץ הפולני, אדם רפצקי (Rapacki), נפגש עם שגריר מצרים, הכריזה ממשלת פולין על תמיכתה הבלתי מסויגת בצד הערבי. כשניצחונה של ישראל היה כבר ברור לכול, הגיבה פולין – כמו יתר מדינות הגוש הסובייטי, להוציא רומניה – בניתוק יחסים עם ישראל.¹⁶

בשבועות שקדמו למלחמה, ב'תקופת ההמתנה', אחזה ביהודי ישראל והתפוצות חרדה מפני אפשרות של שואה שנייה מידי של נשיא מצרים נאצר. התקשורת הישראלית נתתה להשוות את ישראל לצ'כוסלובקיה ב-1938 ואת נאצר להיטלר – בעוד התקשורת המצרית הבטיחה לישראלים לזרוק אותם לים.¹⁷ יהודי פולין לא היו שונים מבחינה זו מיהודים רבים אחרים ברחבי העולם. אירועי השואה היו טריים בזיכרונם וגם הם כתבו מכתבים מלאי חרדה לקרוביהם ולחבריהם במדינת ישראל הצעירה. בזיכרונותיו סיפר יצחק (אנטק) צוקרמן, ממנהיגי מרד גיטו ורשה, כי קיבל מעמיתו למחתרת ולמרד, מרק אדלמן, מכתב תמיכה ועידוד.¹⁸ גם אזרחים פולנים מן השורה שלחו מילות עידוד והזדהות: שגריר ישראל בפולין, דב סתת, טען כי 3,200 מכתבי תמיכה הגיעו לשגרירות פולין – ולא רק מיהודים.¹⁹ פקידים במשרד הפנים הפולני עקבו אחרי חליפת המכתבים ותיעדו את תוכנם. למשל, נ"פ מוורוצלב (Wrocław) כתב לחברו פ"מ בפתח תקווה: 'סבלנו מספיק'. י"ג משצ'צ'ין

13 מיכאל אורן, שישה ימים של מלחמה: המערכה ששינתה את פני המזרח התיכון, אור יהודה 2004, עמ' 79-83; Yaacov Ro'i, 'Soviet Policy toward the Six Day War through the Prism of ;83-79 Moscow's Relations with Egypt and Syria', in: Ro'i and Morozov (eds.), *The Soviet Union*, pp. 1-42

14 Zvi Gitleman, 'The Psychological and Political Consequences of the Six-Day War in the U.S.S.R.', in: Eli Lederhendler, *The Six-Day War and World Jewry*, Bethesda 2000, pp. 249-267

15 AIPN, BU MSW II 7275, 440-441

16 'Oświadczenie Rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej', *Żołnierz Wolności*, 7.6.1967
 17 תום שגב, 1967: והארץ שינתה את פניה, ירושלים 2005, עמ' 305; עירית קינן, 'מלחמת ששת הימים כמראה לעידן תקשורתי שחלף', בתוך: אשר ססר (עורך), שישה ימים – שלושים שנה: מבט חדש למלחמת ששת הימים, תל-אביב 1999, עמ' 216.

18 יצחק צוקרמן, שבע השנים ההן, תל-אביב 1990, עמ' 470.

19 'Poland: The Jewish Question', *Time*, 18.8.1967, www.time.com/time/magazine/article/0,9171,840966,00.html?promoid=googlep (accessed 23.4.2007); AIPN, 01299/996, 69-73, 94-98

(Szczecin) איחל לחברו ד"א בתל-אביב 'את נפילתו של המן העכשווי', וה"ס הכריז במכתב לחיפה כי 'אני איתך בלב ובנפש, כל יום הוגה אני בחברי הנלחמים על קיומם. ליבי עימכם, אחיי לדם ולחיים, ניצולים מהקמטוריום'.²⁰

ג. מלחמת ששת הימים במזרח התיכון והמדינה הפולנית

כשפרצה המלחמה השתררה בהלה מסוימת בערים הגדולות בפולין והמונים צבאו על חנויות המזון. רבים במדינה חששו שעומות צבאי בין ישראל לשכנותיה יתדרדר למלחמת עולם שלישית בין המערב לגוש קומוניסטי. ב-7 ביוני דיווחה מחלקה I של משרד הפנים הפולני (האחראית לאיסוף מידע על האוכלוסייה) כי ברחבי המדינה החלו האזרחים לאגור מצרכי יסוד. בקרקוב, למשל, קנו התושבים שמונים טון קמח בתוך יממה, בניגוד לעשרה טון ביום רגיל. פעילי המפלגה נשלחו לרחובות ורשה להרגיע את התושבים ולהסביר כי 'אישי אינו צריך לאגור עשרים קילו קמח, סוכר, סבון, מלח, אבקת כביסה וכדומה'.²¹ בבירת פולין דיברו כולם על המלחמה.²²

כבר בשלב זה הגבירו שירותי הביטחון הפולנים את המעקב אחר אזרחי המדינה ממוצא יהודי, ניטרו את פעילויותיהם והבדילו בינם לבין אזרחי פולין הלא-יהודים. למרות היותם מיעוט מבוטל, עוררו יהודי פולין את סקרנותם של בכירי מנגנון משרד הפנים ושירותי הביטחון החשאיים הכפופים לו וריתקו את תשומת לבם. עוד לפני מלחמת ששת הימים תפסה מחלקה I של משרד הפנים את 'הציונות העולמית' כרוקמת מזימות אנטי-פולניות. במאסר 1967 היא הזהירה כי 'מדינת ישראל מנצלת את שגרירותה בפולין להשפעה אידאולוגית ופוליטית'.²³ המשטרה החשאית ראתה ב'לאומנות היהודית' איום ממשי על המדינה הסוציאליסטית, משום שלדעת מומחיה היהודים הקומוניסטים בפולין לא ויתרו על זהותם היהודית הלאומית. בדו"ח של מחלקה III (האחראית לניטור פעולות נגד המדינה) נטען כי ישראל יצרה את רעיון ה'נאמנות הכפולה' של כל יהודי בכל העולם: להיות נאמן הן למדינה שבה הוא חי והן למדינת ישראל. אם הנאמנויות יתנגשו, מחויבות היהודים נתונה קודם כול לישראל. עוד נכתב בו כי לציונים יש שלוש מטרות במדינות הגוש המזרחי: שכנוע יהודים להגר לישראל, יצירת קשר לאומי ואידאולוגי חזק עם ישראל וניצול היהודים, בידועין ושלא בידועין, לקידום האינטרסים של ישראל בפולין. לפי הדו"ח, הציונים השתמשו בכמה טקטיקות להשגת מטרותם. ראשית, חיזוק קשריהם עם הארגונים היהודיים הקומוניסטים; שנית, מתן תמיכה נפשית וחומרית ליהודים תוך עידודם

20 AIPN, 01299/901, 247-248. ראשי התיבות במקור.

21 APW (Archiwum Państwowem. st. Warszawy), KW PZPR 255, 193: 'Żadnej rodzinie nie są potrzebne 20 kilogramowe zapasy soli, cukru, mąki, mydła, proszków do prania itp'

22 KC PZPR Wydział Organizacyjny Informacja nr. 19/A/4317, 6 czerwca 1967, in: *Marzec '68: Między tragedią a podłością*, ed. by Grzegorz Sołtysiak and Józef Stępień, Warsaw 1998, pp. 9-10

23 AIPN, BU MSW II 51, 7

להתקדם למשרות מפתח; ושלישית, מתן מלגות וביסוס קשרים עם אקדמאים יהודים בעולם. לבסוף נטען ברו"ח כי הציונים רקחו מזימה עם מערב גרמניה ועם ארצות הברית להחליש את הסוציאליזם, ראשית בפולין.²⁴ המזכיר הראשון של שגרירות פולין בישראל, א' קלימצ'ק, ציין בתזכיר מאפריל 1967 כי 'המפלגה הקומוניסטית כאן [בישראל] רואה קשר ברור בין המסע האנטי-פולני ובין האינטרסים של מערב גרמניה'.²⁵ אם כן, עוד לפני יוני 1967 הטילו גורמים במשרדי הממשלה בפולין ספק בנאמנותם של היהודים הפולנים לרפובליקה העממית של פולין וראו בהם גורם בעל פוטנציאל בוגדני.

עם פרוץ מלחמת ששת הימים החלו דו"חות מיוחדים על יהודים לזרום בגל גואה בין מחלקות משרד הפנים הפולני. הם הועברו לשר הפנים מיצ'סלב מוצ'ר (Moczar), לראשי האגפים במשרדו ומשם למזכיר הראשון של מפלגת הפועלים הפולנית המאוחדת (המפלגה הקומוניסטית), ולדיסלב גומולקה (Gomułka). משרד הפנים, האחראי לשירותי הביטחון, הגדיר את יהודי פולין כ'אנשים ממוצא יהודי' (osoby pochodzenia żydowskiego) או כ'אנשים בני לאום יהודי' (osoby narodowości żydowskiej), בעוד פולנים לא-יהודים, קתולים או חילונים, הוגדרו פשוט כ'פולנים'. הקטגוריות הללו לא היו חדשות. בין שתי מלחמות העולם הוגדרו היהודים בפולין כ'מיעוט לאומי', כלומר כקהילת אנשים מאותו מוצא לאומי לא-פולני שזכויות האזרח הוענקו לה על בסיס קבוצתי ולא אישי. זאת להבדיל מהתפיסה הגרמנית, שראתה ביהודי גרמניה אנשים פרטיים בני דת משה.²⁶ הישרדותה של התפיסה המבדילה בין יהודים לפולנים אחרי מלחמת העולם השנייה ולמעשה עד לשלהי שנות השישים של המאה הקודמת, מעידה על כך שחברים רבים במנגנוני המשטר הקומוניסטי לא ראו מלכתחילה את חבריהם היהודים כשייכים לאותה 'אומה סוציאליסטית פולנית' חדשה. הסתבר שהשתלבותם מרצון של קומוניסטים יהודים פולנים במימסד השלטוני והמפלגתי לא הסירה מהם את תווית הזרות הלאומית: עבור חברי מפלגה רבים הם לא היו פולנים.

בימים ובשבועות שלפני מלחמת ששת הימים, ובמיוחד אחריה, מיקד משרד הפנים הפולני את תשומת לבו בעיקר במי שהגדירו עצמם יהודים. בעיני הפקידים של משרד הפנים והקצינים של שירותי הביטחון, שרבים מהם חשדו כי היהודים הם מיעוט חתרני בארצם, נראתה כל פעילות יהודית קהילתית כמזימה אנטי-סוציאליסטית ואנטי-פולנית.

AIPN, 01288/29 24

25 מסמך 412, 'תזכיר מאת המזכיר הראשון של שגרירות פולין בישראל, א' קלימצ'ק, בתוך: מרקוס זילבר ושמעון רודניצקי (עורכים), *תעודות ליחסי ישראל-פולין, 1945-1967*, ירושלים 2009 (להלן: זילבר ורודניצקי [עורכים], תעודות), עמ' 749.

26 Joanna Beata Michlic, *Poland's Threatening Other: The Image of the Jew from 1880 to the Present*, Lincoln 2006; Alina Cała, 'Mniejszość żydowska', in: *Mniejszości narodowe w Polsce: państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresach przełomów politycznych (1944-1989)*, ed. Piotr Madajczyk, Warsaw 1998, pp. 245-289; יפעת וייס, *אתניות ואזרחות*, ירושלים 2000.

השאלה אם היהודים באמת שמחו בהמוניהם לנוכח ניצחון צה"ל, אינה רלוונטית: פעילות היהודית באשר היא הוטענה מראש במשמעויות קונספירטיביות. ללא קשר למעשיה, לקהילה היהודית יוחסו כוונות זדון. בעולם הקומוניסטי הכוונה הייתה חשובה לא פחות מהמעשה, וכל יהודי פולני נחשד כציוני נסתר וכתומך בישראל.²⁷ דו"חות שנשלחו ממשדד הפנים למזכיר המפלגה גומולקה ולראשיה הדגישו את מספרם הגדול של יהודים שסטו מקו המפלגה ולא הזכירו את אלה שאימצו את הקו הרשמי.

בהתלקח הקרבות החלה מחלקה I של משרד הפנים לדרווח לנמעניה מדי 12 שעות על עמדות הציבור. מהדו"ח הראשון מה-7 ביוני 1967 נודע למנהיגי המפלגה כי פרופסורים וסטודנטים במחלקה לפילוסופיה באוניברסיטת ורשה הביעו תמיכה בישראל.²⁸ הדו"ח השני מאותו יום סיפר על יהודים צעירים שרצו 'להתנדב לצבא הישראלי', ועל מי שהיו להם קרובי משפחה בישראל, אשר ראו במלחמה מתקפה על 'המולדת שלנו'. בלודז', על פי הדיווח, הציע עורך דין יהודי לשרת כ'נציג צה"ל' במקום. בוורשה הציע עורך דין אחר לאסוף כסף למען ישראל. עובדים בהוצאת הספרים הממשלתית הגנו על 'פעולות ישראל', וטענו כי למדינה היהודית לא הייתה ברירה אלא לתקוף את מי שהתכוונו לתקוף אותה.²⁹ האירוע המרכזי בדיווחי ה-7 ביוני היה דיון בעל 'אופי לאומני' במועדון הצעירים היהודי, 'מועדון באבל', על שמו של הסופר הסובייטי-יהודי יצחק (איזק) באבל (Babel). המועדון הוקם בוורשה בשנת 1966 על ידי 'האגודה החברתית-תרבותית של יהודי פולין' (TSKŻ) במקום מפגש לצעירים ממוצא יהודי. הוא אירח תיאטרון חובבים, קונצרטים והרצאות בנושאי דיומא. על פי דו"ח של מחלקה II של משרד הפנים (האחראית על ריגול נגדי), הזמין המועדון לפגישה ב-7 ביוני את מיצ'סלב רקובסקי (Rakowski), העורך הראשי של השבועון המפלגתי פוליטיקה, להרצות על 'הבעיות הבין-לאומיות של התנועה הקומוניסטית'. כמאה סטודנטים הגיעו להרצאה, אולם, על פי הדיווח, הם העדיפו לדון במלחמת ששת הימים ומחאו כפיים והריעו כאשר הוזכרו המבצעים הצבאיים האחרונים של ישראל. הסטודנטים אף שאלו את רקובסקי מדוע ברית המועצות מתערבת במזרח התיכון. משתתף אחד, 'רוויזיוניסט ידוע וציוני' בשם יוסף דאיז'גוואנד (Dajczgewand), שאל 'מדוע רוסיה תוחבת את אפה לשם?' משתתף אחר העיר ש'מצבם של הערבים הפלסטינים דומה לזה של הגרמנים שגורשו מפולין; אין טעם לדרוש את חזרתם לישראל'. רבים מהנוכחים בהרצאה של רקובסקי תהו בקול רם מדוע העיתונות הפולנית מלבה 'רגשות שליליים כלפי היהודים' ו'אנטישמיות'.³⁰ נתן טננבאום, עורך ביטאונה בשפה הפולנית של האגודה היהודית *Nasz Głos* (הקול שלנו), השווה את כיסוי האירועים במזרח התיכון ב-*Życie Warszawy* (חיי ורשה), הביטאון היומי של המפלגה בבירת פולין, לעמדותיו של העיתון הגרמני הנאצי

27 יגאל חלפין, הטיהורים הסטליניסטיים, תל-אביב 2006, עמ' 9-25, 81-142.

28 AIPN, 01299-853, 18-21

29 AIPN, 01299-853, 13-17

30 AIPN, 01299/996, 26

Völkische Beobachter. רגשות דומים הביעו עיתונאים נוספים בעיתון היידי של האגודה, פאלקס שטימע (קול העם). הם האשימו את העיתונות המפלגתית הפולנית בנקיטת עמדה חד צדדית ואנטי-ישראלית.³¹

ב-8 ביוני דיווח שירות הביטחון הפולני כי אזרחים פולנים טלפנו לשגרירות ישראל בוורשה והביעו את תמיכתם בצה"ל, ובהם שני צעירים שהיו נכונים לעזוב את לימודיהם ולהתגייס לצבא הישראלי.³² למחרת דיווח סניף ורשה של שירותי הביטחון לראשי מחלקה II על עורכי דין יהודים שתמכו בישראל והכריזו שישראל הייתה חייבת לתקוף לפני שהותקפה. על פי הדו"ח, אחד מהם ניסח את ההצהרה הבאה: 'אני, אזרח פולני ממוצא יהודי, מנוע מפאת גילי מלהתגייס למאבק החמוש כנגד אויבי ארצי, ולפיכך אני מכריז על מחויבותי ותמיכתי הכספית במדינת ישראל'.³³ סניף ורשה דיווח על עובדת יהודייה במועצת החינוך של העירייה אשר הסבירה לעמיתה: 'כפי שהקומוניסטים הפולנים לחמו למען החופש ב-1939, כך כיום קומוניסטים פולנים ממוצא יהודי חייבים לעזור לישראל'. עיתונאים יהודים בעיתון היומי בעיר קרקוב, *Kurier Polski* (ידיעות פולין), ובסוכנות הידיעות הפולנית הרשמית PAP (Polska Agencja Prasowa), לא רק הביעו חשש לגורל קרוביהם וחבריהם בישראל, אלא גם האשימו את מדינות ערב בפרוץ המלחמה. אחד העיתונאים אף הציע לשנות את הכותרת הראשית של העיתון מ'תוקפנות ישראלית במזרח התיכון' ל'סכסוך במזרח התיכון'. בדו"ח נוסף של משרד הפנים סופר על סטודנטים באוניברסיטת ורשה שהעבירו ביניהם מפות עם שרטוט המהלכים הצבאיים הישראליים.³⁴

השאלה אם דיווחי הסוכנים החשאיים תיארו אירועים 'אמיתיים' או שציטטו שמועות אינה חשובה לענייננו. מה שחשוב הוא ששירותי הביטחון הפולניים החלו לראות את היהודים כבעלי 'נאמנות כפולה', מסורים למדינה שאינה מולדתם.³⁵ דיווחים ברוח זו הועברו לשדרת הפיקוד הגבוה ולראשי המפלגה. ככל שנקפו הימים הצטברו בתיקי ההאזנות וההלשנות של משרד הפנים עוד ועוד ראיות נגד יהודים המשמשים ככיכול שליחיה של 'הציונות העולמית'. סדרת פגישות הבהרה שקיימו בכירי משרד הפנים עם הנהלת 'האגודה החברתית-תרבותית של היהודים' תוארה על ידי המשרד עצמו ככישלון, בשל סירובם של היהודים לגנות את ישראל והתעקשותם לטעון כי העמדה הסובייטית שגויה. הנציגות

Notatka Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 8 czerwca 1967, in *Marzec '68: Między tragedią a podłością*, ed. Grzegorz Sołtysiak & Józef Stępień, Warsaw 1998, pp. 10-12

AIPN, BU MSW 1152, 33-34

AIPN, 01299/996, 37

AIPN, 01299/996, 35-39

מאז הקמת מדינת ישראל, ובשונה מהאשמות על קונספירציות יהודיות בינלאומיות קודמות, הוטל ספק בזמנים ובמקומות שונים בנאמנות יהודים למדינתם, והם נחשדו בהעמדת האינטרסים של ישראל לפני אלה של ארצות מוצאם. Ilan Zvi Baron, 'The Problem of Dual Loyalty', *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 42 (2009), pp. 1025-1044

הרשמית של יהודי פולין, שהורכבה מקומוניסטים ותיקים, לא הסכימה לקחת חלק במסע נגד ישראל.³⁶

ב-9 ביוני, בעקבות המתקפה הישראלית על סוריה, התכנסו בבהילות במוסקבה ההנהגה הסובייטית וראשי מדינות הגוש המזרחי. הם החליטו על ניתוק מידי של היחסים הדיפלומטיים עם ישראל. ההחלטה אושרה למחרת בידי הפוליטבירו הפולני (הלשכה המדינית של המפלגה הקומוניסטית). עם היכנס הפסקת האש לתוקפה, כשניצחון ישראל היה ברור לכול, התמקד משרד הפנים הפולני בדיווחיו לבכירי המדינה בתגובות ברחוב הפולני ככלל ובקהילת יהודי פולין בפרט. בציבור הפולני, טענו מחברי הדיווחים, התגובה למלחמה במזרח התיכון הייתה מובחנת מעמדת: הפועלים נטו לתמוך בקו הממשלה; האינטליגנציה, לעומת זאת, צידדה על פי רוב בישראל. אזרחים רבים החליפו ביניהם הערות על חולשת צבאות ערב מחד גיסא ועל עוצמתה הצבאית של ישראל מאידך גיסא.³⁷ עוד דווח כי המימסד הקתולי מצדד בישראל. ראש הכנסייה הקתולית הפולנית, הקרדינל סטפן וישינסקי (Wyszyński), ארגן תפילה לשלום בארץ הקודש, ו'זנאק' (Znak), קבוצה קתולית ליברלית, התכוונה לשלוח מכתב מחאה למשרד החוץ הפולני כנגד העמדה הרשמית האנטי-ישראלית.³⁸

מחלקה II של משרד הפנים הפולני פרסמה דו"ח שבחן את התגובה הציבורית על ניתוק היחסים עם ישראל. יהודי פולין, סיפר הדו"ח, דבקו בעמדה אחידה: אושר ושמחה על הניצחון הישראלי לצד 'חשש' ו'עצבנות' לנוכח ניתוק היחסים.³⁹ אזרחים 'מוצא יהודי' ביקרו את ההחלטה הפולנית על הניתוק וטענו בתוקף כי לממשלת פולין אסור היה ללכת שבי אחרי התכתוב הסובייטי ובוודאי שאסור היה לתעמולה הפולנית להשוות את משה דיין להיטלר. יהודי אחד, כך דווח, אמר כי אם ישראל תיאלץ לוותר על השטחים הכבושים, על פולין לוותר על השטחים החדשים במערבה, שסופחו אליה לאחר מלחמת העולם השנייה. אמירות אלה ודומות להן הוגדרו בידי משרד הפנים הפולני כאנטי-סובייטיות וכאנטי-פולניות.⁴⁰

סוכני המשטרה בוורשה שלחו לאותה מחלקה II במשרד הפנים דיווחים על 'אנשים ממוצא יהודי' החברים בארגון הדתי היהודי ובאגודה היהודית החברתית-תרבותית, אשר 'חגגו את ההצלחה הישראלית'. בבית הכנסת המרכזי בוורשה נערכה תפילת הודיה. סטודנט מלודז' כתב לחברו בחיפה: 'הדבר החשוב ביותר הוא שניצחתם [...] אינני יכול לסלוח לעצמי שלא הייתי עמכם ולא לחמתי [...] עשיתם דבר גדול, כנראה הגדול ביותר בתולדות ישראל.

AIPN, BU MSW II 7282, unnumbered document, June 1967 36

AIPN, 01299/ 996, 41, 67-68 37

AIPN, 01299/853, 53; AIPN, 01299/ 996, 40; Jerzy Eisler, *Polski Rok 1968*, Warsaw 38
2006, p. 638. פירוש השם הוא סמל.

AIPN, 01299/853, 69-70; AIPN 01299-853, 80 39

AIPN, 01299/853, 76-79, 80-82 40

ברגע זה, כל יהודי גאה להיות חלק מאומה נהדרת זו'. סטפן סטשבסקי (Staszewski), מבכירי המפלגה הקומוניסטית בתקופה הסטליניסטית, דווח כאומר שהניצחון הוכיח את העליונות היהודית על הערבים. עם זאת, היהודים תועדו כמדברים על החלטותיה של ממשלת פולין בעניין ישראל בלשון 'אנחנו': 'מדוע אנחנו עשינו זאת?' היהודים עדיין ראו את עצמם כחלק מפולין הסוציאליסטית והתייחסו לממשלתה כאל ממשלתם.⁴¹

שירותי הביטחון הפולניים גילו עניין רב גם בנעשה בשגרירות ישראל בוורשה והאשימו את עובדיה בניסיון לשכנע את יהודי פולין לתמוך בישראל. ב-11 ביוני עיכבו סוכני המשטרה 15 איש בצאתם מבניין השגרירות. בין המעוכבים, לפי דו"ח המשטרה: רופאים, סטודנטים, מרצים באוניברסיטאות כמו הסוציולוג זיגמונד באומן (Bauman), וסופרים כגון סלומון לסטיק (Łastik).⁴² לסטיק צוטט כמי שאמר לקצין המשטרה שעליה להציב שלט האוסר כניסה לשגרירות, במקום לעכב אזרחים ישרים בצאתם ממנה. אשתו של לסטיק, שלא היו בידיה מסמכי זהויה, נלקחה לתחנת המשטרה ושחררה לאחר זמן קצר. צעיר מהעיר ורוצלב התלונן שעוכב רק בשל היותו יהודי, ואילו תושב ורוצלב אחר טען שהשוטרים התנהגו כ'פושעים'. מבקר אחד בשגרירות ניסה לחמוק מהמשטרה אך נתפס.⁴³ בזיכרונותיה תיארה אשתו של פרופסור באומן, ינינה באומן, את שהתרחש באותו היום:

כשסיימנו את העוגה והקפה והתחלנו לחזור למכונית, לפתע עצרו אותנו שני זרים. הם הזדהו כשוטרים וביקשו שנראה להם את התעודות. זעמנו, סירבנו... וביקשנו לדעת מדוע נעצרנו. [...] הם סירבו להסביר מה הבעיה, בחנו באריכות את הדרכון הישראלי של אימא, רשמו בדקדקנות את פרטיה ופרטינו ולבסוף נפרדו מאתנו בנימוס לשלום.⁴⁴

ביום המחרת, 12 ביוני, הזמין שר החוץ הפולני את שגריר ישראל בפולין, דב סתת, ללשכתו ומסר לו את ההודעה הרשמית על ניתוק היחסים. לאחר דין ודברים קצר הוחלט כי השגריר הישראלי וצוות השגרירות יעזבו את פולין ב-18 ביוני. מאותו יום יוצגו האינטרסים הישראליים בפולין על ידי שגרירות הולנד.⁴⁵

41 AIPN, 01288/29, 30; AIPN, 01299/ 996, 67; AIPN, 01299/853, 70
 42 סלומון לסטיק היה סופר יהודי פולני שכתב בעיקר בידיש בתקופה שאחרי מלחמת העולם השנייה. הוא נודע בזכות עריכת אנתולוגיה של שירה יידית מתורגמת לפולנית.
 43 AIPN, BU MSW II 5000, 77-81
 44 Janina Bauman, *A Dream of Belonging: My Years in Postwar Poland*, London 1988, p. 169
 45 מרדכי פלצור, 'פולין, חידוש היחסים', בתוך: יגר, גוברין ועודד (עורכים), *משרד החוץ, עמ' 56*; Stankowski, 'Zerwanie', pp. 362-363

ד. אזהרת גומולקה

סמוך לפגישת שר החוץ עם השגריר זימן המזכיר הראשון של המפלגה, גומולקה, את מזכירי המפלגה המחוזיים למפגש הסברה על עמדת המפלגה כלפי האירועים במזרח התיכון. עיקרה היה כלהלן: מעצמות המערב השתמשו בתוקפנות ובמדיניות ההתפשטות של ישראל כדי לדכא את תנועות השחרור הערביות, וישראל שיתפה אתן פעולה. היא פתחה במלחמת ששת הימים כדי להפיל את משטר נאצר במצרים ואת 'שלטון השמאל בסוריה'.⁴⁶ גומולקה השווה את ההתקפה הישראלית נגד מדינות ערב לפלישת גרמניה הנאצית לפולין ב-1939 ואת התנהגות החיילים הישראלים למעשי הנאצים. הישראלים כנראה שכחו, העיר, 'איזו שואה הכינו ההיטלריסטים לעם היהודי ואיזה גורל פגש בסוף את הכובשים הנאציים'.⁴⁷ ההשוואות שבהן השתמש גומולקה היו קריטיות וייצגו את קו המפלגה הרשמי. אחרי המפגש הפך הקישור בין ישראל לגרמניה הנאצית למרכיב מרכזי בתעמולה האנטי-ציונית: קריקטורות הציגו את משה דיין כממשיכו של היטלר ואת הצבא הישראלי כאס-אס; מאמרים בעיתונות תיארו את פרוץ המלחמה כמתקפת פתע אכזרית בעלת מאפיינים נאציים וערכו הקבלה בין התנהגות החיילים הישראליים ליחסם של הכובשים הגרמנים אל הפולנים.⁴⁸

בסוף דבריו הזהיר גומולקה את מזכירי המפלגה לבל יתשללו במאבקם באימפריאליזם הקפיטליסטי שהגביר באחרונה את מתקפתו נגד הקומוניזם, והוסיף:

בינתיים, ברבות מהחוליות שלנו מתגלים סימפטומים מסוכנים של ליברליזציה ושל היעדר אחריות למצב שבו אנו מוצאים את עצמנו. הדבר נתגלה בחוגים מסוימים בוורשה [...] בעת האירועים במזרח התיכון. איננו יכולים להתעלם ממסיבות שאורגנו במוסדות מסוימים כדי לחגוג את ניצחון ישראל או להתעלם מהערות כמו אלה של אותו סופר אשר אמר כי יש לו שתי ארצות מולדת: ישראל ופולין. אמירות כאלה לא תואמות את עמדות מדינתנו ואת הפוליטיקה האנטי-אימפריאליסטית שלנו.⁴⁹

גומולקה הזהיר אפוא מפורשות את בכירי המפלגה: עליכם להסכים עם העמדה הרשמית שגובשה במוסקבה או לשאת בתוצאות של נקיטת עמדה נגדית.⁵⁰ הגינוי של החוליות

46 AAN (Archiwum Akt Nowych), 237/V/899, 33-56

47 מסמך 427: 'קטע מדבריו של המזכיר הראשון של הפזפ"ר (מפלגת הפועלים הפולנית המאוחדת), ולדיסלב גומולקה, במפגש של מזכירות הוועד המרכזי פזפ"ר עם המזכירים הראשונים של הוועדים המחוזיים ומנהלי האגפים של הוועד המרכזי'. ראו, זילבר ורודניצקי (עורכים), תעודות, עמ' 769.

48 Piotr Oseka, *Syjonisci, inspiratorzy, wicherzyciele: Obraz wroga w propagandzie marca 1968*, Warsaw 1999

49 AAN, 237/V/899, 54

50 במשטר הקומוניסטי הפוסט-סטליניסטי ההשלכות היו לרוב גירוש מהמפלגה ולא פטורים ממקום העבודה.

הליברליות' במנגנון המפלגה חשוב; אף שהמזכיר הראשון לא השתמש במילה 'יהודים' אלא 'חוגים בוורשה', משמעות הכינוי הייתה ברורה למשתתפי המפגש. החוגים הליברליים בוורשה זוהו כחוגים יהודיים. גומולקה תיאר את פולין כ'מדינה' (*państwo*) ולא כלאום (*naród*); אם משהו אינו מקבל את עמדות המדינה הוא חדל להיות חלק ממנה, במובן האזרחי. באותה פגישת תדרוך למזכירי המחוזות נמנע עדיין גומולקה מלכנות את היהודים הפולנים 'גיס חמישי', כפי שעתיד היה לעשות כעבור זמן קצר, אך תביעותיו היו חד משמעיות: גם על היהודים 'להתיישר' לפי הקו הרשמי של ממשלת פולין הסוציאליסטית, אחרת יואשמו בפעילות נגד האינטרסים של המדינה הפולנית, על כל המשתמע מהאשמה כבדה כזאת. ימים ספורים לאחר המפגש נאם מזכיר המפלגה הקומוניסטית במחוז ורשה ברוח דומה. הוא כינה את התנהגותם של 'אזרחים פולנים ממוצא יהודי' 'בלתי מקובלת' והזכיר לאותם מיהודי ורשה שהיו חברי המפלגה כי 'נאמנות למפלגה עומדת מעל לכל'. ביממות הבאות המשיך מידע מסווג על התנהגות מתריסה של יהודים להגיע לשולחנו של המזכיר הראשון גומולקה ממשרד הפנים. האזרחים הפולנים, טענו מחברי הדרו'חות, קיבלו ברובם ללא עוררין את עמדת המפלגה כלפי התוקפנות הישראלית בשעה שהיהודים ברובם דחו אותה. ולראיה: באסיפות הפועלים שנערכו במקומות העבודה הובעה אחרות דעים פרו-ערבית, ורק 'פועלים ממוצא יהודי' ו'אנשים בני לאום יהודי' דבקו בעמדה התומכת בישראל והמשיכו לדון במצב ללא לאות.⁵¹ בדיווח אחד הועלתה סברה כי גם היהודים שכביכול השלימו עם קו המפלגה כלפי ישראל 'מסתירים את עמדתם האמיתית נגד המפלגה'. בוורוצלב, כך לפי אחד הדרו'חות של סוכני שירות הביטחון, יעצה הנהגת האגודה היהודית לסטודנטים יהודים 'לא לחשוף את עמדותיהם האמיתיות לחברייהם הסטודנטים הפולנים'.⁵² בדרו'חות אחרים נכתב כי במועדון האגודה היהודית בקרקוב המשיכו לאסוף כסף למען ישראל, כפי שעשו גם אב ובן בסניף שלזיה, וכי בעיר לגניצה (*Legnica*) הותקפו מילולית יהודים שגיננו את ישראל בידי חבריהם.⁵³ בהוצאת הספרים הממלכתית צ'יטלניק (*Czytelnik*) מתחו עובדים יהודים ביקורת על החלטת הממשלה לנתק את היחסים עם ישראל והתלוננו כי 'עכשיו פולין תצטרך לשלוח סיוע למדינות ערב'. מנהל מפעל נשמע אומר שהחלטה 'שערורייתית ושגויה', ומנהל מדור במשרד הבריאות ושני בכירים במשרד החוץ 'לא הסכימו לתרום דם לערבים'. עובדים יהודים בהוצאות לאור 'גיננו את ההחלטה על ניתוק היחסים'. אי שביעות רצון מעמדת ברית המועצות כלפי ישראל הביעו גם עובדים יהודים באולפן הסרטים התיעודיים, באוניברסיטה הייגלונית שבקרקוב, באקדמיה לאמנות של קרקוב, באגודת הסופרים ובעוד מוסדות תרבות, אמנות והשכלה.

בדרו'חות משרד הפנים החלו להופיע שמות של נושאי תפקידים בכירים במנגנוני המפלגה והמדינה החשודים באהדה לישראל. אנטוני זמברובסקי (*Zambrowski*), בנו

AIPN, 01299/996, 91 51

AIPN, 01299/854, 1-3 52

AIPN, 01299/854, 4-7, 15 53

של בכיר המפלגה לשעבר רומן זמברובסקי, אוזכר כתומך בזכותה של ישראל להחזיק בשטחים הכבושים. בדו"חות נוספים הוזכרו יהודים בשמותיהם: מרצים באוניברסיטאות, חוקרים, מדענים, סופרים, עיתונאים, עורכי דין, קציני צבא ובכירים במנגנון המפלגה. כדי להוכיח שכל היהודים הם ציונים מטבעם ציטט אחד הדו"חות את דבריו של נשיא הקונגרס היהודי העולמי, ד"ר נחום גולדמן, שאמר כי תמיכת היהודים בגולה בישראל אינה תלויה בשייכותם הפוליטית, בחברותם במפלגות או בעמדות הממשלות. גולדמן, שדיבר בהקשר אמריקני-ליברלי שבו פיתחו יהודי ארצות הברית זן של ציונות שלא סתר את זהותם האמריקנית, הובן ופורש על ידי הקומוניסטים הפולנים כמעודד נאמנות כפולה וכרוקם קנוניה ציונית.⁵⁴

ב-14 ביוני שלחו משרד הפנים והמחלקה הארגונית של המפלגה עוד דו"ח על תגובותיהם של 'חוגים יהודיים' ושל 'האגודה החברתית-תרבותית של יהודי פולין' למלחמת ששת הימים. נימת הדיווח הוחרפה והוא הדגיש במפורש השפעות ציוניות על הנהלת האגודה. מחברי הדו"ח העלו את הטענה כי פגישות שנערכו לפני מלחמת ששת הימים בין אורחים בכירים מישראל, אורחים יהודים זרים אחרים וראשי האגודה הניחו את התשתית לתמיכת היהודים הפולנים בישראל. עוד נטען בדו"ח המקיף כי בימיה הראשונים של המלחמה הסתמך העיתון היידי הקומוניסטי פאלקס שטימע על מידע מן התקשורת המערבית ולא מסוכנויות הידיעות הפולנית והסובייטית. לפיכך סיפר העיתון לקוראיו בהרחבה על פרטי הניצחון הישראלי ועל גילויי השמחה בקרב יהודים בעולם. הרש סמולר (Smolar), עורך העיתון שחזר מביקור בישראל זמן קצר לפני המלחמה, הביע את תמיכתו בישראל ובעמדותיה של מק"י (המפלגה הקומוניסטית הישראלית) ולא באלה של רק"ח (רשימה קומוניסטית חדשה). מק"י, בניגוד לרק"ח, שללה את הגישה הסובייטית החד צדדית, וחבריה בישראל לא נחשבו עוד על ידי המימסד המזרח אירופי קומוניסטים אמיתיים.⁵⁵ כלומר, סמולר צידד כבר במי שסטו מקו מוסקבה. לאור הליקויים בפעילותה המליצו מחברי הדו"ח להשעות את זכותה של האגודה היהודית לערוך אסיפות פומביות, ובסופו כתבו:

בהתבסס על הערכה כללית של המצב בחוגים יהודיים וגישת פעילי האגודה היהודית, אנו מדגישים את השרידות והעוצמה של רגשות פרו-ישראליים וציוניים בחוגים אלה. פעילי אגודה רבים, חברי מפלגה, שינו את עמדתם הפוליטית או נכשלו במאבק נגד תחושות פרו-ישראליות. חלקם נוקטים צעדים חסרי אחריות נגד הפוליטיקה של הרפובליקה העממית של פולין

AIPN, 01299/996, 91-93, 103-106; AIPN, 01299/854, 7, 14-1, 22-27 54

Meir Edelstein, 'The 1965 Split in Maki and the CPSU', *Soviet Jewish Affairs*, Vol. 4, No. 55

1 (1974), pp. 23-38

ומדינות סוציאליסטיות אחרות בעוד אחרים פשוט משלימים עם מעשים

אלה.⁵⁶

אשמתם של היהודים הייתה, אם כן, ברורה: הם לא הצליחו להתגבר על רגשותיהם הפרוי-ישראליים. לדעת המומחים ל'שאלה היהודית' במשרד הפנים הפולני חשפה מלחמת ששת הימים את פרצופם ה'אמיתי' של יהודי פולין חברי המפלגה הקומוניסטית: הם לא נאמנים למפלגה ולכן לא ראויים לאמונה. הם פועלים נגד האינטרסים של המדינה הסוציאליסטית ולפיכך הם מהווים סכנה ברורה ומיידית למשטר.

בשעות הערב של ה-18 ביוני עשו את דרכם שגריר ישראל דב סתת וצוות עובדי השגרירות אל נמל התעופה הבינלאומי של פולין באוקנצה שליך ורשה. על המסלול המתינה להם קבוצה מאורגנת של כמאה מפגינים נושאי שלטים בנגות ישראל. קציני הביטחון הפולנים שמונו ללוות את הדיפלומטים היוצאים איחרו להגיע, ומי שבאו סירכו לעזור לישראלים העוזבים. כשהם נושאים לכדם את מזוודותיהם, נאלצו הדיפלומטים המגורשים לפלס להם דרך בין שתי שורות של מפגינים עוינים, כפי שדווח דב סתת למשרד החוץ בירושלים.⁵⁷ כך נחתם הגולל על היחסים הרשמיים בין ישראל לפולין למשך עשרים השנים הבאות. הם חודשו רק לאחר נפילת המשטר הקומוניסטי.

ה. 'הגיס החמישי': תחילתו של המסע האנטי-ציוני

למחרת היום, ב-19 ביוני 1967, משוחרר מנוכחות דיפלומטית ישראלית ומושפע מהעדויות המצטברות של שירותי הביטחון נגד יהודים בוגדניים, החליט המזכיר הראשון של המפלגה, גומולקה, לקדם את המסע האנטי-ציוני צעד משמעותי קדימה ולשנותו לאנטי-יהודי. בנאומו בפני קונגרס האיגודים המקצועיים ששודר בכל ערוצי התקשורת הפולניים, יצר גומולקה לראשונה זיקה ישירה בין מדיניותה של ממשלת ישראל לבין התנהגות בוגדנית של היהודים בפולין, בכנותו אותם 'גיס חמישי'. 'בקשר למחיאיות הכפיים שלהן זכתה המתקפה הישראלית בחוגים ציוניים של אזרחיה היהודים של פולין', אמר גומולקה בקטע המרכזי של נאומו:

אני רוצה להכריז: מעולם לא הקשינו על אזרחים פולנים בני לאום יהודי לעבור לישראל מתי שחפצו בכך. אולם אנו מתעקשים שלכל אזרחי פולין צריכה להיות מולדת אחת – פולין העממית. הממשלה מתייחסת לכל אזרחי פולין העממית באופן שווה, ללא קשר ללאום. כל אזרח שנהנה מאותן זכויות נושא באחריות דומה לפולין העממית. איננו רוצים גיס חמישי בארצנו. כל עוד קיים איום על השלום העולמי ולפיכך על ביטחון מדינתנו

56 AIPN, 01288/29, 157-159

57 מסמך 431: תזכיר המתאר את מהלך היציאה של סגל השגרירות הישראלית מוורשה. ראו, זילבר ורורניצקי (עורכים), תעודות, עמ' 774-773; pp. 363-365 Stankowski, 'Zerwanie',

ועל עבודתם השלווה של כל אזרחי ארצנו, יהיה זה בלתי אפשרי עבורנו להתעלם ממי שתומך בתוקפן, במשמיד השלום. מי שחשים שהמילים הללו מכוננות אליהם צריכים להסיק את המסקנות הנכונות.⁵⁸

לדבריו של גומולקה היו השלכות מרחיקות לכת. המזכיר הראשון של המפלגה הקומוניסטית הפך מחלוקת בעניין יחסי החוץ של פולין למאבק נגד אלו שהוא ראה בהם בוגדים מבית: יהודים שלא צידדו בערכים, בעלי הברית של פולין, פגעו לדבריו באושיותיה של המדינה הפולנית. מילותיו של גומולקה על הגיס החמישי לא הופיעו בגרסת הנאום שהתפרסמה למחרת בסוכנות הידיעות הפולנית הרשמית, אף על פי שהנאום שודר ברדיו ובטלוויזיה.⁵⁹ נראה שגומולקה לא היה מוכן עדיין לחשוף את דעותיו בפני גורמים מחוץ לפולין וייתכן שחשש כי קריאתו ליהודים לעזוב את פולין תתפרש כהתרסה נגד המדיניות הסובייטית, שאסרה לחלוטין על עלייה לישראל. אפשר גם שגומולקה עצמו נבהל משימוש בביטוי כה עמוס משמעויות שליליות. הוא בחר להשתמש בביטוי 'אזרחים פולנים בני לאום יהודי' ולא 'ממוצא יהודי', ובכך הדגיש את חוסר שייכות היהודים ללאום, הנארווד (naród) הפולני. עם זאת גומולקה, שאשתו הייתה יהודייה, נמנע מלכנות את כל יהודי פולין בוגדים. הכינוי 'ציוני' (החל על כל מי שהשמיע דעות פרו-ישראליות או אנטי-ממשלתיות) שימש מעתה לזיהוי יהודים פולנים לא נאמנים ובלתי אמינים. בקטע אחר בנאומו הרחיב גומולקה את ההקבלה בין התנהגות ישראל במלחמת ששת הימים לבין הפלישה הגרמנית לפולין: 'אנו גם תמהים', אמר המזכיר, 'כיצד ייתכן שהתוקפנים הישראלים שכחו כי הדבר שהם מהללים – שליטת הלופטוואפה בשמי פולין – הוא שהביא עמו את השמדתם של כמעט כל היהודים אזרחי פולין? היחידים ששרדו את מלחמת העולם השנייה היו אלה שהפולנים החביאו תוך סיכון חייהם'.⁶⁰ כך נחשפת בוגדנותם של יהודים תומכי ישראל בפולין: הם התכחשו לחובם למציליהם. עד נאום גומולקה ב-19 ביוני 1967 נמנעה התקשורת הפולנית המפלגתית לקשור בין 'המדיניות האימפריאליסטית של ישראל' לבין יהודי פולין. בעקבות הנאום נשטפה העיתונות הפולנית במאמרים אנטי-ציוניים. מה שנאמר עד אז רק בדו"חות חשאיים של משרד הפנים ושל זרועותיו היה לנחלת הכלל: יהודי פולין נחשדו מעל דפי העיתונות במזימה לערעור המשטר הסוציאליסטי בפולין. גינויה של ישראל הפך להוקעתם של יהודי פולין. החל טיהור של מנגנוני המדינה והמפלגה מ'ציונים': ציוני היה כל מי שהביע עמדות פרו-ישראליות או אנטי-מפלגתיות, והכינוי הודבק לכל יהודי שנחשד בחוסר אמינות. בקיץ 1967 סולקו מהמפלגה מאות 'אזרחים פולנים ממוצא יהודי' ואיבדו את מקומות עבודתם.⁶¹

AAN, 237/V/899, 85 58

העיתונות המערבית דיווחה על ההשטת: Henry Kamm, 'Gomulka Warns Pro-Israel Poles', *New York Times*, 20.6.1967 59

AAN, 237/V/899, 85 60

AIPN, 1288/29, Notatka, 31.8.1967 61

1. סיכום

המסע האנטי־ציוני בפולין חשף את השקפת העולם של מנגנוני הביטחון הפולניים ושל הנהגת המפלגה: שילוב בין רעיונות לאומיים לבין קומוניזם נוקשה חיזק את אמונתם שיהודי פולין חותרים ברובם נגד המפעל הסוציאליסטי הפולני באשר הוא. ראשי משרד הפנים הפולני פיתחו חשד כלפי יהודי פולין וחששו כי ארגונים ציוניים אנטי־קומוניסטים ואנטי־פולניים משפיעים על המיעוט היהודי. ביוני 1967, כאשר מלחמת ששת הימים הסתיימה בניצחון ישראלי ובניתוק יחסים בין ישראל למדינות הגוש הסובייטי, גברה דאגתם. כל תגובה חיובית מצד יהודים על תוצאות המלחמה נתפסה כשיתוף פעולה עם האויב הציוני וכהתנגדות לקו המפלגה הרשמי. כך השיג משרד הפנים את ההוכחה לה היה זקוק. במהרה השתכנע המזכיר הראשון גומולקה כי היהודים מתנהגים כאלמנט החותר תחת סמכותו. כלומר, החיפוש אחר 'ציונים' במפלגה החל כבר ביוני 1967, והתשתית למסע האנטי־ציוני הונחה עוד לפני אירועי מארס 1968. לא ניתן, כפי שנעשה במחקרים מסוימים, להפריד בין מה שהתרחש בקיץ 1967 למתקפה על יהודי פולין באביב 1968. כאשר אירעו הפגנות ומחאות של סטודנטים ברחבי פולין במארס 1968, פירשו אותן המזכיר גומולקה ומשטרו כהמשכו של מאמץ ציוני לחתור תחת הסוציאליזם במזרח אירופה; מה גם שלא מעטים מראשי המפגינים והמוחים היו אכן ממוצא יהודי. המסע האנטי־ציוני התגבר תחת הסיסמה 'ציונים לדיין' שקראה ליהודים לעזוב את פולין לטובת מולדתם ה'אמיתית', ומנגנוני המפלגה והמדינה טוהרו ביתר שאת. עד סוף שנת 1968 עזבו 15,000 יהודים את פולין והתפזרו ברחבי העולם. מוסדות הקהילה היהודית צומצמו או נסגרו. בעיני הנהגת המדינה הפולנית, הפעולה נגד הציונים, כלומר יהודי פולין ה'בעייתיים' ובעלי הנאמנות הכפולה, הייתה הכרחית להמשך קיום המשטר. המסע האנטי־ציוני, לתפיסתם, היה מסע להצלת פולין הקומוניסטית.

